

TÂRÎH-i BEYHAK

gelen sahâbîler, Beyhaklı âlimler, edip ve şairler, devlet adamları, filozoflar ve diğer meşhur simalar hakkında bilgi verir. Kitap Ortaçağ'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Beyhak'ın tarihine, kültür ve edebiyatına dair kaleme alınan eski eserlerden biridir. Kitap ayrıca bölgenin topografyası, idarî taksimatı, etnik durumu, Sebzevâr, Nişâbur ve diğer önemli yerleşim merkezleri, bu şehirlerin kurucuları, şehirlerden alınan vergiler, Beyhaklı seyyidler; Beyhak'ta hüküm süren hânedanlar, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular ve Beyhaklı meşhur aileler, Nizâmülmülk'ün ailesi, Mühellebîler vb. konularda ayrıntılı bilgi içerir. Bilhassa Nizâmülmülk'ün ailesiyle ilgili bilgiler başka kaynaklarda mevcut değildir. Horasan'ın Moğol istilâsından önceki dört asırlık tarihini kapsayan *Târîh-i Beyhak*, Beyhaklı bir âlim tarafından yazılmış olması bakımından ayrıca önem arzeder. Beyhakî, eserini Fars edebiyatının zirveye ulaştığı bir dönemde kaleme almasına rağmen sade bir üslûp kullanmıştır. Ancak yer yer gereksiz tekrarlara ve uzun tasvirlerle rastlanmaktadır.

Müellif, yaşadığı dönemin tarihini yazarken büyük ölçüde kendi müşahedelerine ve güvenilir kişilerden aldığı bilgilere dayanmıştır. Daha önceki dönemlerle ilgili olarak yararlandığı kaynaklardan isimlerini zikrettikleri arasında Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî* ve *Zinetü'l-küttâb*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Târîhu Nisâbûr*, Ali b. Ebû Sâlih el-Hüvârî el-Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhak*, Abdülgâfir el-Fârisî'nin Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Târîhu Nisâbûr*'una zeyil şeklinde yazdığı *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Nisâbûr*, Ebû'l-Kâsım el-Kâ'bî el-Belhî'nin *Târîh-i Mefâhir-i Horasân ve Nişâbur*, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Şimârü'l-ku-lûb*, Ahmed-i Gâzî'nin *Târîh-i Nişâbur*, Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî'nin *Târîhu'l-Yemînî*, Ebû'l-Abbâs Ma'dânî'nin *Târîh-i Merv*, Ebû Saîd el-Hargûşî'nin *Târîh*, Ebû'l-Meâlî Mecdûd b. Muhammed er-Reşîdî'nin *Târîh* ve Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserlerini saymak mümkündür. Beyhakî'nin adlarını kaydetmediği kaynaklardan Ebû'l-Abbâs-î Mervezî'nin *Târîh-i Merv*, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî'nin *Târîh-i Merv*, Ebû İshak el-Bezzâz'ın *Târîh-i Herât*, Ebû'l-Hasan Saîd b. Cenâh el-Buhârî'nin *Târîh-i Semerkand ve Buhârâ*, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd el-Kâdî'nin *Târîh-i Hârizm* ve Ebû Abdullah Muhammed b. Akîl-i Belhî'nin *Târîh-i Belh* adlı eserleri anılabilir. Başta

bazı bilgileri, aynen eserine aktaran Hamdullah el-Müstevfî olmak üzere birçok tarihçi *Târîh-i Beyhak*'ı kaynak olarak kullanmıştır. *Târîh-i Beyhak*'ın British Museum, Berlin Staatsbibliothek, Taşkent Oriental Library ve çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (diğer nüshaları için bk. *Târîh-i Beyhak*, neşredenin girişi, s. 23-30; Qari Syed Kalimullah Husaini, XXXIII/3 [1959], s. 198-202). Eseri ilk defa Allâme Muhammed-i Kazvî'nin mukaddimesiyle birlikte Ahmed Behmenyâr (Tahran 1317 hş./1938), daha sonra Seyyid Kelîmullah Hüseyinî (Haydarâbâd / Dekken 1388/1968) yayımlamıştır. Yûsuf Hâdî, *Târîh-i Beyhak*'ı Arapça'ya tercüme etmiştir (Dimaşk 1425/2004).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak* (nşr. Seyyid Kelîmullah Hüseyinî), Haydarâbâd 1388/1968, neşredenin girişi, s. 1-44; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIII, 219-240; Safâ, *Edebiyyât*, II, 312-313, 993-996; Qari Syed Kalimullah Husaini, "The Tarih-i Bayhaq of Zahiruddin Abu'l-Hasan Ali b. Abi'l-Qasim Zayd al-Bayhaqi", *IC*, XXXIII/3 (1959), s. 188-202; Mirzâ Muhammed Han Kazvîni, "Târîh-i Beyhak" (trc. Mürsel Öztürk), *TTK Belleten*, LI/199 (1987), s. 407-416; M. Fuad Köprülü, "Beyhakî", *IA*, II, 584-585; Hasan Enûşe, "Târîh-i Beyhak", *DMT*, IV, 31-32; Yûsuf Hâdî, "Târîh-i Beyhak", *DMBİ*, XIV, 285-286; Rizâ Rizâzâde Lengerûdî, "Târîh-i Beyhak", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 210-211.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

TÂRÎH-i BEYHAKÎ

(تاريخ بيهقي)

Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin
(ö. 470/1077)
Gazneliler tarihine dair eseri.

Yirmi yıl Gazneliler'e hizmet eden Beyhakî, Mahmûd-ı Verrâk'ın tarihine zeyil mahiyetinde kaleme aldığı eserinde 409-451 (1018-1059) yılları arasındaki olayları nakletmiştir. *Câmi'u't-tevârih*, *Câmi' fi târih-i Sebük Tegin*, *Târîh-i Âl-i Sebük Tegin*, *Târîh-i Âl-i Maḥmûd*, *Târîh-i Maḥmûdiyyân*, *Târîh-i Nâsırı*, *Târîh-i Mes'ûdi* ve *Mücelledât-ı Beyhakî* gibi adlarla da anılan eserin otuz cilt olduğu rivayet edilir. Dîvân-ı Resâil'de görevli iken eserini yazmayı tasarlayan Beyhakî bu maksatla pek çok resmî belge toplamış, eserini yazımı sırasında bir kısmı günümüze ulaşmamış bazı eserlerden ve şifahî rivayetlerden de yararlanmıştır. Kitabın ilk dört cildi Gazneli hânedanının kurucusu Sebük Tegin ile Mahmûd-ı Gaznevî dönemi hakkındadır. V-X. ciltler Mes'ûd b. Mahmûd devrini, XI-XXX. ciltler ise Muhammed b.

Mahmûd'un ikinci hükümdarlığından İbrâhim b. Mes'ûd'un tahta çıkışına kadar (19 Safer 451 / 6 Nisan 1059) meydana gelen olayları içermektedir. Ancak eserin zamanımıza sadece, Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin ölümünden (421/1030) başlayıp Sultan Mesud'un Dandanakan yenilgisinden sonra Hindistan'a iltica ettiği yıla (432/1041) kadar gelen bölümü intikal etmiştir. VI ve VII. ciltlerden ibaret olan bu bölümün dışında V ve X. ciltlerin bazı parçaları da günümüze ulaşmıştır. Ali b. Zeyd el-Beyhakî (İbn Funduk) eserin bazı ciltlerini Serahs Kütüphanesi'yle Mehd-i Irâk Hatun'un kütüphanesinde, bazı ciltlerini de muhtelif şahısların evlerinde gördüğünü, fakat takım halinde hiçbir yerde bulamadığını kaydeder (*Târîh*, s. 303). Eserin ilk dört cildinden *Ṭabaḳât-ı Nâsırı* müellifi Cûzcânî, *Mecma'u'l-ensâb* müellifi Şebankâreî ve *Zübdetü't-Tevârih* müellifi Hâfız-ı Ebrû iktibaslarda bulunmuştur. Beyhakî, Sebük Tegin ve Sultan Mahmud'un saltanatının ilk devresine ait bilgileri Mahmûd-ı Verrâk'ın kaybolmuş olan tarihi ile (yazılışı 450/1058) Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî'nin (ö. 427/1036) *Târîhu'l-Yemînî*'sinden, X. cildin sonunda Me'mûnîler hakkındaki bilgileri Bîrûnî'nin *Kitâbü'l-Müsâmere min aḥbârî'l-Hârizm*'inden faydalanarak vermiştir. Sultan Mesud'un şehzadelik yıllarına dair bilgileri, adı geçen hükümdarın uzun yıllar beraberinde bulunan Ebû Saîd Abdülgafâr'dan şifahî olarak elde etmiştir.

Beyhakî daha önce yazılan tarih kitaplarından farklı bir yol tuttuğunu, eserinin galipleri ve mağlûpları anlatan bir kitap olmadığını, gördüğü ve yaşadığı olayları ayrıntılarıyla anlatmaya çalıştığını belirtir. Bu yönüyle eser bir hâtırat şeklinde de değerlendirilebilir. Eserin rahatça okunmasını sağlamak için tarihî fıkralara, Arapça ve Farsça şiirlere yer veren Beyhakî hiç kimse için övgü ifadeleri kullanmamış, ele aldığı konular ve kişiler hakkında gerçekçi ve tarafsız kalmaya çalışmıştır. Beyhakî'nin Sâmânîler, Saffârîler, Karahanlılar, Hârizmşahlar, Sultan Mesud'un Hindistan'a gidişine kadarki Gazneliler tarihi ve Büyük Selçuklular'ın ilk devirleri hakkında verdiği bilgiler çok mühimdir. Bunların yanında eser İran edebiyatı, coğrafyası, sosyal yapısı ve gelenekleriyle ilgili önemli kayıtlar içermektedir. Gazneli sarayında önemli görevlerde bulunması dolayısıyla devlet idare ve teşkilâtı, saray hayatı ve entrikalarına dair geniş bilgi ve tecrübe sahibi olan Beyhakî, hükümdara yaranmak için başvurulan yolları ve yabancı dev-

letlere yazılan mektuplarda kullanılan ifade özelliklerini anlatır. Eseri yazarken belgelerin tamamına ulaşamadığını, saltanat makamına büyük saygısına rağmen hükümdarın kusurlarını gizlemeye çalışmadığını, eski hasımları ve rakipleriyle olan düşmanlıklarını bir yana bırakarak Gazneli sarayında olup bitenleri tarafsız bir gözle aktardığını söyler. Beyhakî, eserini uzun yıllar idarî görevde bulduktan sonra kaleme alması dolayısıyla İbnü'l-Kalânîsî, Kâdî el-Fâzıl ve İmâdüddin el-İsfahânî'ye benzetilir. Arapça'nın resmî dil olarak kullanıldığı, Arap kültür ve edebiyatının hâkim bulunduğu bir dönemde Farsça yazılan *Târîh-i Beyhakî*'de Arapça'nın etkisi açıkça görülür. Arapça şiirler, atasözleri, kelime ve deyimlerin yanında bazan cümle yapıları bile Arapça'nın gramer özelliklerini taşır.

Târîh-i Beyhakî'nin günümüze ulaşan bölümleri ilk defa W. H. Morley ve W. N. Lees tarafından İngilizce başlıkla yayımlanmış (*The Tarih-i Beyhaki Containing the Life of Masoud, Son of Sultan Mahmud of Ghaznin, Being the 7th, 8th, 9th, and the Part of the 6th and 10th, Vols of the Tarih-i Al-i Saboktakeen* [Calcutta 1862]), bunu Seyyid Ahmed Edîb-i Pîşâverî (Tahran 1305), Saîd-i Nefîsî (I-III, Tahran 1319-1332 hş.), Kâsım Ganî ve Ali Ekber Feyyâz (Tahran 1324 hş./1945), Ali Ekber Feyyâz (Meşhed 1350 hş./1970, 2. bs., 1355 hş./1976'da M. C. Yâhakkî'nin lûgatçe ilâvesiyle), A. İhsânî (Tahran 1358 hş./1980), Halîl Hatîb Rehber (I-III, Tahran 1368 hş.) ve Menûcihr Dânişpejûh'un (I-II, Tahran 1376 hş.) ilmî neşirleri takip etmiştir. Eserin bazı bölümleri ayrıca yayımlanmıştır (*Hasenek Vezir ez-Târîh-i Beyhakî*, Tahran 1364/1985; *Güzide-i Târîh-i Beyhakî* [nşr. Nergîs Revânîpûr], Tahran 1365 hş./1986). Saîd-i Nefîsî, sonraki dönemlerde yaşayan tarihçilerin *Târîh-i Beyhakî*'den yaptıkları nakil ve iktibasları derleyip iki cilt halinde yayımlamıştır (*Der Pîrâmûn-i Târîh-i Beyhakî*, Tahran 1342 hş.). Eserin geniş bir özeti, Albin de Biberstein Kazimirski tarafından neşredilen Menûcihrî'nin divanının girişinde verilmiştir (Menoutchehri, *poète persan du onzième siècle*, Paris 1886, s. 17-131). *Târîh-i Beyhakî*'nin bazı bölümlerini B. Doin Almanca'ya (*Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Kûrstenlander des Kaspisohen Meeres*, St. Petersburg 1950); Elliot ve Dowson İngilizce'ye (*History of India*, Delhi 1866-1867, 1900, II, 53-154) çevirmiştir. Eser Yahyâ el-Hasşâb ve Sâdik Neş'et tarafından *Târîhu'l-Beyhakî* adıyla Arapça'ya ter-

cüme edilmiş (Kahire 1376/1956; Beyrut 1982), A. K. Areuds'in Rusça tercümesi *istoria Masuda (1030-1041)* adıyla yayımlanmıştır (Taşkent 1962; Moskova 1969). Necatî Lugal'in Türk Tarih Kurumu adına yaptığı Türkçe tercüme henüz basılmamıştır. Bazı araştırmacılar, Beyhakî'nin *Ma-kâmât-ı Maḥmûdî* adlı bir eserinden bahsederken bunun *Târîh-i Beyhakî*'nin Sultan Mahmud dönemiyle ilgili bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir (*EI.*, III, 890).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1368 hş., neşreden giriş, I, 13-39; a.e. (nşr. Kâsım Ganî – Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1375 hş., neşreden giriş, s. h-yû; a.e. (nşr. Menûcihr Dânişpejûh), Tahran 1376 hş., neşreden giriş, I, 7-32; a.e. (trc. Yahyâ el-Hasşâb – Sâdik Neş'et), Beyrut 1982, tercüme eden giriş, s. 5-39; Beyhakî, *Târîh* (Hüseynî), s. 303; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 50-55; Rieu, *Catalogue*, I, 158 vd.; Storey, *Persian Literature*, I, 252-254; Bahâr, *Sebk-i Şinâsi*, Tahran 1337 hş., II, 62-95, 114; Safâ, *Edebiyyât*, II, 890-892; Mujtaba Minovi, "The Persian Historian Bayhaki", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1964, s. 138-140; Rypka, *HIL*, s. 442; Nasser Akhlagui, *Ebu'l-Fazl Beyhakî, Tarihi ve Tarihinin Dili ve Edebî Değeri* (doktora tezi, 1978), İÜ Ed. Fak.; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 386-388; *Mecmû'a-i Makâlât-ı Abbâs İkbâl-i Âştîyânî* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1369 hş., s. 68-85, 430-440; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 23-25; a.mlf., "Beyhakî", *İA*, II, 582-584; Güller Nuhoğlu, *Beyhakî Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Rızâzâde Şafak, "Ebü'l-Fazl Beyhakî ve Târîh-i Beyhakî", *Armağân*, XI/12-13, Tahran 1317 hş.; C. E. Bosworth, "Early Sources for the History of the First Ghaznavid Sultans", *IQ*, VII (1963), s. 10-14; a.mlf., "Notes on Some Turkish Names in Abu'l-Fadl Bayhaqi's Tarih-i Mas'ûdî", *Oriens*, XXXVI, Leiden 2001, s. 299-313; Said Naficy, "Bayhakî, Abu'l-Fadl", *EP* (İng.), I, 1130-1131; G.-H. Yusufi, "Bayhaqi, Abu'l-Fazl", *EI.*, III, 889-891.

TAHSİN YAZICI

TÂRİH-i CEVDET

(تاریخ جودت)

Ahmed Cevdet Paşa'nın

(ö. 1895)

Osmanlı tarihine dair meşhur eseri.

1188-1241 (1774-1826) yılları arasındaki olayları kapsayan on iki ciltlik Osmanlı tarihi olup türünün en önde gelen eserlerinden biridir. Eser, Encümen-i Dâniş'in 1267 (1851) tarihli kararı ile henüz genç yaşta bulunan Cevdet Efendi'ye sipariş edilmişse de Encümen-i Dâniş'in kısa bir

süre sonra kapanması yüzünden bu görevlendirilmeyle ilgili irâde-i seniyye, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'nin talebi üzerine 9 Muharrem 1270 (12 Ekim 1853) tarihinde çıkmıştır. I. cildin hâtimesindeki açıklamaya göre müellif eserini hemen bu tarihte yazmaya başlamıştır (Neumann, s. 21). Burada eserin yazılış gerekçesi de belirtilmiştir. Buna göre 1187 (1773) yılına kadar matbu tarihler ve 1241 (1826) yılında *Üss-i Zafer* mevcut olmakla birlikte bunların arasında kalan tarihleri basılmamış olduğundan kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu durumda yazardan beklenen, döneme ait bütün tarihlerin derlenip toparlanarak değerlendirilmesi ve eserin özellikle, *Tezâkir*'deki ifadeye göre (IV, 39) herkesin rahatça anlayabileceği "kaba Türkçe" ile kaleme alınmasıdır. Yazar mecazî ve secilî anlatım (inşâ) sanatının tarih yazımında kullanımına karşıdır; eserde ortaya koyduğu dil ve üslûpla âdeta gurur duyar ve bu alanda yeni bir çığır açtığı kanaatindedir (Neumann, s. 20-21). Ellerinden iş çıkmayan ve sırf protokol sebebiyle bir araya getirilen kişilerden oluşan Encümen-i Dâniş'in yaptığı diğer siparişlerine rağmen ortaya çıkabilen tek çalışmanın kendi eseri olduğunu da belirtir (*Tezâkir*, I, 13).

Bu görevlendirmeden ötürü ayrıca Süleymaniye müderrisliğine yükseltelen Cevdet Efendi eserini telife başladıktan sonra Nâilî Efendi'nin vefatıyla onun yerine vak'anüvisliğe tayin edildi (18 Şubat 1855). Eserin II. cildi yedi ayda, III. cilt Kırım savaşı, evlilik, *Metn-i Metîn* gibi başka telifler sebebiyle iki yıl içinde tamamlandı ve hemen basıldı (1857). Osmanlı tarihinin başta gelen isimlerinden J. von Hammer-Purgstall, bazı yanlışlıklar içine düşmüş olsa da eserin ilk üç cildini takdir eden ve tanıtan iki yazı kaleme aldı (bk. bibl.). İlk cilt için alınan irâde-i seniyye sonraki ciltleri kapsayacak biçimde genişletildi. Ahmed Cevdet, bir yandan tarihini yazarken öte yandan belki tarih görüşünün derinleşmesine katkısı olabileceğini düşünerek Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin eksik bıraktığı İbn Haldûn'un *Muḥaddime* çevirisini tamamlayarak bastırıldı. Üstlendiği çeşitli devlet görevleri eserin diğer ciltlerinin kısa zamanda bitirilmesini engelledi. Ancak mâzûliyetleri sırasında ve boş vakitlerinde eserini yazmak için fırsat bulabildi. Daha sonraki ciltler ilk üç cilde göre muhtasar kaldı. Nitekim olaylar, tayinler, ölümler, özgeçmişler gibi ana maddeler içinde tasnif edilen anlatım tarzı III. ciltte daha belirginken diğer ciltler farklı bir